

МІСЦЕ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ І ЙОГО ЗНАЧЕННЯ У РОЗМЕЖУВАННІ СКЛАДІВ ЗЛОЧИНІВ ТА ВІДМЕЖУВАННІ ЇХ ВІД СКЛАДІВ ІНШИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

Л. Брич

*Львівський національний університет імені Івана Франка
буль. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна*

Запропоновано дефініцію місця вчинення злочину як ознаки об'єктивної сторони складу злочину. Зроблено акцент на особливостях, які відрізняють поняття "місце вчинення злочину" від понять, що відображують інші ознаки складу злочину. Показано функції, які можуть бути властиві цій ознаці складу злочину в процесі розмежування складів злочинів та відмежування їх від адміністративних правопорушень.

Ключові слова: місце вчинення злочину, склад злочину, розмежування складів злочинів, відмежування складів злочинів від складів інших правопорушень.

Критеріями розмежування складів злочинів, здійснюваного в процесі застосування права, є ознаки всіх елементів складу злочину в тому числі – об'єктивної сторони. Роль ознак об'єктивної сторони не може бути однаковою для розмежування складів злочинів. Це, перш за все, обумовлено природою явищ реальної дійсності, позначених тими чи іншими ознаками цього елемента складу злочину. Крім того, відмінним є і призначення кожної з ознак об'єктивної сторони у конструкції складу злочину, починаючи з того, що одні з них (суспільно небезпечне діяння) є обов'язковими, а інші (місце) – факультативними. Тому метою цієї праці є встановлення конкретної ролі ознак об'єктивної сторони складу злочину, зокрема місця вчинення злочину, в розмежуванні складів злочинів та відмежуванні їх від складів інших правопорушень.

Місце вчинення злочину у теорії кримінального права розглядають з точки зору дії кримінального закону в просторі та як ознаку об'єктивної сторони [1, с. 198; 2, с. 11]. Жоден з названих аспектів місця вчинення злочину не ставав предметом самостійного наукового дослідження в Україні. На основі вивчення бібліографічних джерел [3; 4, с. 312–343] в українській кримінально-правовій літературі виявлена лише одна публікація, спеціально присвячена співвідношенню понять "місце злочину", "місце вчинення злочину" і "місце події" [5, с. 230–235]. Визначенню місця скоєння злочинів міжнародного характеру та застосування до них закону України присвячене дисертаційне дослідження [2]. Звісно, що місце вчинення злочину, оскільки воно є ознакою об'єктивної сторони складу злочину, хоч і факультативною, не оминали увагою у підручниках із Загальної частини кримінального права, проте обмежувались лише його дефініцією [6, с. 147; 7, с. 143–144; 8, с. 104].

У тих працях, що були присвячені проблемам застосування кримінального закону, в тому числі кримінально-правовій кваліфікації, питання про значення місця вчинення злочину в розмежуванні лише зачіпалося. Й ці проблiски виявлені лише у працях російських учених [9, с. 121–122]. Але й там не міститься жодних узагальнень, а наведено лише кілька прикладів складів злочинів, ознакою об'єктивної сторони яких є місце вчинення злочину.

У деяких роботах з Особливої частини кримінального права, присвячених дослідженню складу злочину, де місце є обов'язковою ознакою об'єктивною

сторони, заперечується вплив цієї ознаки на кваліфікацію [10, с. 10]. Стверджується лише про її роль поряд з іншими факультативними ознаками об'єктивної сторони "для визначення характеру об'єктивної сторони та ступеня суспільної небезпеки" відповідного кримінально-караного діяння.

Таким чином, можна констатувати, що проблема визначення поняття такої ознаки об'єктивної сторони як місце вчинення злочину не знайшла свого остаточного вирішення у теорії кримінального права. Положення ж, що стосуються значення цієї ознаки у розмежуванні складів злочинів майже не розглядалися.

У підручниках з кримінального права України місце вчинення злочину визначають як: певну територію, на якій вчинюється злочин [8, с. 104]; певну територію або інше місце, де відбувається суспільно небезпечне діяння і настають його суспільно небезпечні наслідки [7, с. 143–144]; певну територію, де було почато і закінчено діяння або настав злочинний результат [6, с. 147]; територію, на якій було почато, закінчено діяння або настав злочинний результат [11, с. 133]. Напевно, виходячи саме з таких підходів у кримінально-правовій літературі й стверджують: "Також в дисертації доведено, що місцем вчинення злочину, передбаченого ст. 242 КК України, є знаходження відповідного водного об'єкта, а джерелом забруднення, засмічення – є підприємства, установи, організації, споруди, з яких потрапляють у водні об'єкти забруднюючі речовини, матеріали та стічні води" [12, с. 12]. До речі, у ст. 242 КК "Порушення правил охорони вод" про жодні особливості, котрі б обмежували вчинення даного злочину тією чи іншою частиною простору, не йдеться. Недостатня визначеність загального поняття "місце вчинення злочину" тягне за собою прогалини в дослідженні ролі цієї ознаки об'єктивної сторони для кримінально-правової кваліфікації діянь, склади яких як обов'язкову ознаку включають місце вчинення злочину, й недоречності, що допускаються у працях з Особливої частини кримінального права: "Конкретизація українським законодавством місця події – море або інший шлях, – має певне практичне значення для умов змішаного річкового і морського судноплавства" [13, с. 18].

Наведені вище загальні дефініції місця вчинення злочину відрізняються лише тим, наскільки категорично в них наполягають на тому, що місце вчинення злочину – це й місце настання суспільно небезпечних наслідків злочину. До речі, цей аспект проблеми є епіцентром дискусій, що точаться у російській кримінально-правовій літературі довкола поняття місця вчинення злочину [14, с. 11; 1, с. 183; 15, с. 18]. І розглядається він під кутом зору з'ясування меж дії кримінального закону РФ у просторі, бо у КК РФ не закріплене поняття місця вчинення злочину. Положення ж ч. 2 та 3 ст. 6 КК України "Чинність закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, вчинених на території України" нівелює доцільність подібних дискусій у кримінальному праві України. Хоча окремі українські дослідники вказують на певні недоліки того, як визначається злочин вчиненим на території України у ст. 6 КК України, й обґрунтовують доцільність внесення відповідних змін до КК [2, с. 12].

Об'єднує ж наведені вище дефініції й наукові дискусії, що точаться довкола них, те, що в кожній з них йдеться про той аспект місця вчинення злочину, в якому воно властиве для кожного реально вчиненого злочину. Адже кожен злочин вчиняється не поза простором, а на певній території. Тим самим вони стосуються місця вчинення злочину в контексті дії кримінального закону в просторі. У них не відображено і тим більше не розкрито суть місця вчинення злочину як ознаки складу злочину, призначення якої ідентифікувати відповідний склад злочину. Про

значення ж у розмежуванні складів злочинів може йтися лише щодо місця вчинення злочину як конструктивного елемента складу злочину в будь-якій ролі: як у тих випадках, коли ця факультативна ознака складу злочину є самостійною конструктивною чи кваліфікуючою ознакою певних складів злочинів, так і в тих випадках, коли певні просторові характеристики не є самостійною ознакою складу злочину, а виступають частиною змісту інших ознак складу злочину.

Тому спочатку потрібно визначитися зі змістом поняття "місце вчинення злочину як ознака складу злочину". Для цього потрібно з'ясувати такі питання:

1) чи охоплюється поняттям "місце вчинення злочину" лише місце здійснення суспільно небезпечного діяння (дії або бездіяльності), чи воно включає й місце настання суспільно небезпечних наслідків;

2) чи поширюється поняття місце вчинення злочину на місцезнаходження інших ознак складу злочину;

3) як відрізнити випадки, коли певні просторові характеристики є місцем здійснення суспільно небезпечного діяння й відповідно самостійною ознакою складу злочину – місцем вчинення злочину, від випадків, коли ті чи інші просторові характеристики стосуються інших ознак складу злочину.

Підхід, у якому враховано й те, що місце вчинення злочину є ще й ознакою складу злочину має місце у теорії кримінального права. В деяких джерелах просто констатують, що місце вчинення злочину може бути обов'язковою або кваліфікуючою ознакою складу злочину [16, с. 253; 17, с. 119–120; 18, с. 144–145]. В інших джерелах він виражений більш чітко [14, с. 12; 1, с. 198; 2, с. 11]. Зокрема у спільній праці російських вчених В.Б. Малініна та А.Ф. Парфенова зазначається, що місце вчинення злочину повинно розглядатись з позиції двох взаємопов'язаних аспектів цього поняття: в широкому розумінні – це частина фізичного простору, територія, на яку поширюється юрисдикція тієї чи іншої держави; у вузькому – просторова характеристика злочину, що безпосередньо вказана чи розуміється в диспозиціях кримінально-правових норм і впливає на кваліфікацію злочину та індивідуалізацію кримінальної відповідальності й покарання [1, с. 198], й дають таке узагальнене визначення місця вчинення злочину – це певна територія, описана в диспозиції кримінально-правової норми, на якій було вчинено суспільно небезпечне діяння чи настав злочинний результат [1, с. 198]. Таке ж у основних принципових моментах розуміння місця вчинення злочину демонструє й українська авторка К.В. Юртаєва. Два аспекти поняття "місце вчинення злочину" вона визначає так: "1) як просторову характеристику злочину, що визначає закон про кримінальну відповідальність якої країни має бути застосований до злочинного діяння та є передумовою кримінально-правової кваліфікації за законом певної держави – позадержавне значення; 2) як самостійну факультативну ознаку об'єктивної сторони складу злочину, яка стає обов'язковою криминоутворюючою ознакою його складу, коли диспозиція статті КК прямо її передбачає – внутрішньодержавне значення" [2, с. 11]. На відміну від В.Б. Малініна, та А.Ф. Парфенова, К.В. Юртаєва дає окрему дефініцію місця вчинення злочину як факультативної ознаки об'єктивної сторони – це "певна територія, об'єкт або ділянка місцевості, де щось відбувається" [2, с. 11]. Проте наведені вище описання другого з аспектів розглядуваного поняття та дефініції мають одну спільну ваду, що обумовлена ігноруванням правил визначення понять. У них не вказано на особливості відповідного поняття, що ідентифікують явище, котре ним позначається, і за якими його можна відрізнити від інших подібних явищ (ознак складу злочину). Це призвело до того, що В.Б. Малінін та А.Ф. Парфенов у наведений ними перелік безпосередньо вказаних в Особливій

частині КК місьць вчинення злочину [1, с. 179–180] включили такі просторові характеристики явищ матеріального світу, які насправді належать до інших ознак складу злочину. Наприклад, саме предметом складу злочину є місця захоронення, надмогильні споруди і кладовищенські будівлі у ч. 1 ст. 244 КК РФ "Наруга над тілами померлих і місцями їх захоронення". Адже над ними вчиняється наруга, тобто вектор спрямованості суспільно небезпечного діяння визначає їх як предмет, суспільно небезпечне діяння вчиняється щодо них, здійснюючи вплив на них. Для місця ж вчинення злочину характерним є те, що суспільно небезпечне діяння здійснюється на(у) відповідних частинах простору, не здійснюючи щодо них впливу.

Точне визначення того, якою ознакою складу злочину є та чи інша просторова характеристика має не лише теоретичне значення. Від нього прямо залежить зміст об'єктивної сторони складу злочину. Наприклад, лінгвістичний аналіз диспозиції ч. 1 ст. 273 КК "Порушення правил безпеки на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах" показує, що логіко-граматична конструкція "на вибухонебезпечних підприємствах або у вибухонебезпечних цехах" позначає таку ознаку об'єктивної сторони як місце вчинення злочину. Адже ця конструкція у розглядуваному реченні є обставиною місця [19, с. 324–326]. Вона не є складовою змісту суспільно небезпечного діяння. Відповідно, суспільно небезпечне діяння у розглядуваному складі злочину позначено конструкцією "порушення правил безпеки". Значить, законодавець не уточнює порушення яких саме правил безпеки становить зміст суспільно небезпечного діяння у цьому складі злочину. Звідси випливає, що суспільно небезпечне діяння у складі злочину, передбаченому ч. 1 ст. 273 КК полягає у порушенні будь-яких правил безпеки: як загальних, так і спеціальних. Такий висновок суперечить усталеному підходу. У кримінальному праві України віддавна вважається, що цим складом злочину охоплюється лише порушення спеціальних правил, що встановлюються задля забезпечення вибухонебезпечних підприємств та цехів. Ця давно існуюча позиція В.І. Борисова [20, с. 49] утвердилася в сучасній доктрині: "Порушення на вибухонебезпечному підприємстві (у цеху) інших правил безпеки (про охорону праці, виробництва робіт з підвищеною небезпекою) не містить ознак злочину, передбаченого ст.273 КК" [21, с. 66] та підтримується у кримінально-правовій літературі [22, с. 841].

Не погоджуючись з В.Б. Малініним та А.Ф. Парфеновим [1, с. 179], не місцем вчинення злочину, а обстановкою вважаю психіатричний заклад у складі злочину, зафіксованого ст. 151 КК. Адже визначальними для поняття психіатричний заклад є не просторові, а функціональні характеристики. Поміщення у психіатричний заклад буде мати місце тоді, коли на особу здійснюється психіатричний вплив. Дещо по іншому розуміє цю ознаку М.І. Хавронюк. Він вважає, що поміщення в психіатричний заклад означає поміщення у відповідний стаціонар такого закладу для здійснення обстеження стану психічного здоров'я особи, діагностики, лікування і нагляду за нею [22, с. 373]. По-перше, М.І. Хавронюк перелічив не всі можливі прояви психіатричного впливу. По-друге, здійснення відповідних впливів на особу він сформулював як мету злочину. Проте, оскільки обстановка вчинення злочину – ознака об'єктивної сторони, то для визнання злочину закінченим завідомо психічно здорова особа має бути поміщена у таку обстановку реально, а не в перспективі. Поміщення ж потерпілої особи на горище, чи у підвал будівлі психіатричного закладу повинно оцінюватись залежно від усіх обставин справи, або як незаконне позбавлення волі (ст. 146 КК), або як захоплення заручників (ст. 147 КК).

На відміну від наведених вище у дефініції, запропонованій російським автором К.Л. Аковим, зроблено наголос на тих особливостях, які вирізняють

місце вчинення злочину серед інших об'єктивних ознак складу злочину. Місце вчинення злочину, за К.Л. Акоєвим – це частина фізичного простору, територія, описана в диспозиції кримінально-правової норми шляхом вказівки на найбільш важливі (для характеристики суспільної небезпеки і видової відмінності злочинів) ознаки, на якій виконано злочинну дію (бездіяльність чи настав злочинний результат або злочин був завершений і присічений" [14, с. 12]

Для того, щоб встановити, чи є та чи інша просторова характеристика місцем вчинення злочину, або іншою ознакою складу злочину важливе значення має не лише виявлення вектора спрямованості суспільно небезпечного діяння. Потрібно ще визначитися з тим, чи поширюється поняття "місце вчинення злочину" в розумінні ознаки складу злочину на місце настання суспільно небезпечних наслідків щодо матеріальних складів. Вважаю, що відповідь має бути негативною з таких міркувань. По-перше, місце вчинення злочину за своєю природою є місцем здійснення злочинного діяння. В.Н. Кудрявцев спосіб, місце, час та обстановку вчинення злочину відносив до суттєвих характеристик діяння. Він навіть зазначав, що самостійними ознаками об'єктивної сторони складу злочину вони не є [23, с. 10–11]. Тобто, первинним, визначальним у виявленні місця вчинення злочину є здійснення діяння, а значить і місцезнаходження суб'єкта злочину в цей момент. В багатьох реальних ситуаціях місце вчинення діяння і місце настання суспільно небезпечних наслідків не можуть збігатися по всій площі. Для таких ситуацій визнання місцем вчинення злочину і місця здійснення діяння, і місця, де настали його наслідки, створить труднощі у встановленні місця вчинення злочину, бо одна й та сама ознака складу злочину матиме різний зміст. Проілюструвати це можна на прикладі складу злочину, передбаченого ст. 236 КК "Порушення правил екологічної безпеки", особливістю якого є те, що для описання одного з альтернативних наслідків цього злочину законодавцем використовується просторова характеристика. Мається на увазі "екологічне забруднення значних територій". Неможливим є збіг у одних і тих самих просторових межах місця вчинення суспільно небезпечного діяння і його наслідків. Протилежний підхід привів би до висновку, що порушення порядку проведення екологічної експертизи, правил екологічної безпеки вчиняється на значних територіях. У кримінально-правовій літературі цілком обґрунтовано саме до наслідків злочину відносять "екологічне забруднення значних територій" у аналізованому складі злочину [22, с. 740; 24, с. 15]. Поняття "значні території" тут характеризує обсяг, масштабність наслідків. По-друге, після здійснення діяння, настання його наслідків є природним, закономірним, об'єктивним процесом. Загальновідомо, що втрутитися в розвиток причинного зв'язку особа може лише у виняткових випадках. Так само не від її волі залежить, хоч і може охоплюватися суб'єктивним ставленням місце, де завершиться розвиток причинного зв'язку і настануть відповідні наслідки. В.Н. Кудрявцев писав, що безпосередній вплив суб'єктивної сторони на зовнішні форми поведінки можливий тільки на тій ділянці об'єктивної сторони, яка охоплюється дією (бездіяльністю) суб'єкта [23, с. 16]. Якщо визнати місцем вчинення злочину і місце здійснення суспільно небезпечного діяння і місце настання його наслідків, то доведеться визнати можливість одночасного існування різного суб'єктивного ставлення до однієї й тієї ж об'єктивної ознаки складу злочину, що звісно є нонсенсом. Таким чином вважаю, що місцем вчинення злочину як ознакою об'єктивної сторони його складу може визнаватися лише місце здійснення суспільно небезпечного діяння. Місце настання суспільно небезпечних наслідків у матеріальних складах злочинів є частиною змісту цієї ознаки об'єктивної сторони.

Повертаючись до дефініції місця вчинення злочину як ознаки складу злочину слід зауважити, що недоречно послуговуватися терміном "територія" для визначення місця вчинення злочину, як занадто широкого за змістом поняття. Згідно з абз. 2 ст. 1 Закону України "Про планування і забудову територій" від 20 квітня 2000 р. територією вважається частина земної поверхні у визначених межах (кордонах) з властивими їй географічним положенням, природними та створеними діяльністю людей умовами та ресурсами, а також з повітряним простором та розташованими під нею надрами. Місце ж вчинення злочину може мати не лише географічні, а й інші просторові, а також статусні характеристики.

Тому більш точною, такою, що, відображає місце вчинення злочину в значенні самостійної ознаки складу злочину, з акцентами на її особливостях, що відрізняють її від інших об'єктивних ознак складу злочину, й водночас лаконічною, уявляється така дефініція. Місце вчинення злочину – це конкретизована частина простору, з вчиненням (не вчиненням) у якій суспільно небезпечного діяння кримінальний закон пов'язує наявність певного складу злочину.

Місце вчинення злочину як ознака складу злочину і місце вчинення злочину як неодмінна ознака реально вчиненого злочину співвідносяться між собою як родові і видові, незважаючи на ті винятки, що передбачені ч. 1 ст. 7 та ст. 8 КК України, коли КК України поширює свою юрисдикцію й на діяння, вчинені за межами України. Адже перше з них окреслює ті сфери реального простору, вчинення злочину на яких підпадає під дію КК України. Друге – ті особливі просторові характеристики злочину, які вкупі з іншими ознаками визначають наявність конкретного складу злочину. Таким чином місце вчинення злочину (об'єктивна реальність) стає фундаментальною ознакою складу злочину, нарівні із загальним об'єктом, ознаками загального суб'єкта, виною, без наявності якої вчинене взагалі не може бути кваліфіковане як злочин, на відміну від реальності віртуальної.

Аналіз Особливої частини КК України дає підстави виділити ще й третій прояв змісту поняття "місце вчинення злочину" – як складову змісту інших ознак складу злочину, яка сама по собі не є самостійною ознакою об'єктивної сторони. Наприклад, місце знаходження предметів злочину визначає відмінність у змісті суспільно небезпечних діянь "зберігання" та "носіння" у складах багатьох злочинів, зокрема, зафіксованого у ч. 1 ст. 263 КК "Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами"¹.

Конструкцію "у державних архівних установах та в Центральній виборчій комісії України" з диспозиції ч. 1 ст. 158² "Незаконне знищення виборчої документації або документів референдуму" відносять до характеристик предмета складу злочину, зокрема це відображено у одному з науково-практичних коментарів [22, с. 418–419]. Для такого відхилення від буквального тексту закону, звісно, можна знайти виправдання, оскільки він не призводить до поширювального тлумачення кримінально-правової норми. Натомість, він призводить до обмеження змісту кримінально-правової норми. *Poenalia nullo modo sunt extendenda* [кримінально-правові приписи ні в якому разі не можна тлумачити поширювально]. *Criminalia sunt restringenda* [норми кримінального права потрібно тлумачити обмежувально] [25, с. 113]. Те роз'яснення, яке дали науковці в розглядуваному випадку, мабуть, й відповідає тому, що хотів сказати законодавець, створюючи аналізовану норму.

¹ Див. п.11 постанови Пленуму Верховного Суду України №3 від 26 квітня 2002 р. "Про судову практику в справах про викрадення та інше незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами".

Автор цих рядків є прихильником того, щоб читати тексти так, як вони написані, виражені засобами мови. Проте, буквальне, лінгвістичне тлумачення диспозиції ч. 1 ст. 158² КК дає підстави для іншого висновку. Ця диспозиція сформульована так, що застосовуючи лише правила української мови можна витлумачити, що граматична конструкція "у державних архівних установах та в Центральній виборчій комісії" означає місце вчинення суспільно небезпечного діяння – знищення. На це вказують і побудова речення, і місцевий відмінок іменників у розглядуваному словосполученні, і вжиті сполучники "в". Для того, щоб буква закону не розкодилась з його духом, речення, що становить собою диспозицію ч. 1 ст. 158² КК потрібно перебудувати, додавши уточнення, котре конкретизує зміст предмета: "... документів ..., котрі знаходяться у державних архівних установах та в Центральній виборчій комісії". Тоді розглядувану конструкцію можна буде ідентифікувати як місце знаходження предмета складу злочину, тобто складову характеристики предмета складу злочину. При цьому розглядуваний аспект просторової характеристики злочину належить до об'єктивних ознак складу злочину. Але і такий прояв просторового складника складу злочину має значення для кримінально-правової кваліфікації і розмежування складів злочинів саме в контексті місця вчинення злочину.

І нарешті, описання в законі певних просторових особливостей може бути іншою самостійною ознакою складу злочину, наприклад, у складі передбаченому ст. 252 КК "Умисне знищення або пошкодження території, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду" території, взяті під охорону держави та об'єкти природно-заповідного фонду у системі ознак складу злочину посідають роль предмета. Вище у цій праці вже йшлося про те, яким чином це встановлюється. Варто зазначити, що і в цьому своєму прояві просторова характеристика не є індиферентною для розмежування складів злочинів.

Ознаки складу злочину можуть виконувати у розмежуванні складів злочинів різні функції. Роль окремих ознак складу злочину в розмежуванні складів злочинів не однакова. З одного боку на це впливають властивості самої ознаки складу злочину (місце кожної конкретної ознаки в системі ознак складу злочину), що виявляється у тому, по-перше, яка саме це ознака (яке явище реальної дійсності вона позначає), по-друге, приналежністю відповідної ознаки до об'єктивних чи суб'єктивних ознак складу злочину. Об'єктивна суть явища реальної дійсності, позначеного певною ознакою складу злочину визначає спроможність тієї чи іншої ознаки виконувати ті чи інші функції у розмежуванні складів злочинів, що може бути показано при аналізі функцій ознак складу злочину у розмежуванні складів злочинів. Приналежність же ознак до об'єктивних чи суб'єктивних характеристик складу стосовно їхньої ролі у розмежуванні має багатолікий прояви. Зокрема, це визначає пріоритетність відповідної ознаки у розмежуванні. Так, якщо склади злочинів відрізняються за якоюсь з об'єктивних ознак складу злочину та за якоюсь із суб'єктивних ознак, то пріоритетною буде об'єктивна ознака.

З другого боку, значення ознак складу злочину визначається співвідношенням складів злочинів, що підлягають розмежуванню. Не однакоим є це значення для розмежування суміжних складів злочинів між собою, для розмежування складів злочинів, передбачених конкуруючими нормами, між собою, та для їхнього розмежування з ідеальною сукупністю злочинів.

Якщо йдеться про розмежування суміжних складів злочинів, то це можуть бути функції спільних, тобто повністю чи частково збіжних за змістом, ознак; розмежувальних ознак, тобто позначених поняттями, що перебувають між собою у логічному співвідношенні диз'юнкції; чи нейтральна функція – коли та чи інша

ознака не відіграє ніякої ролі в процесі розмежування, наприклад, ознаки загального суб'єкта злочину. Якщо має місце співвідношення конкуруючих кримінально-правових норм, то ознаки складу злочину, в цьому випадку, можуть виступати як спільні, а також, залежно від виду конкуренції, як додаткові (за конкуренції частини і цілого), як специфічні (за конкуренції загальної і спеціальної норм, чи кількох спеціальних норм).

Аналізуючи придатність місця вчинення злочину виконувати функцію спільної ознаки складів злочинів, слід констатувати, що теоретична можливість такого існує. При цьому місце вчинення злочину може утворювати пару (групу) спільних ознак з відповідними просторовими характеристиками, як у тому випадку, коли вони є однойменними ознаками, так і тоді, коли в системі ознак складу злочину вони є різними, але обов'язково об'єктивними ознаками. Наприклад, однією із ознак незаконної порубки лісу виступає місце вчинення злочину - заповідники або території та об'єкти природно-заповідного фонду, або інші особливо охоронювані ліси. Заповідники або інші території та об'єкти природно-заповідного фонду виступають однією з конститутивних ознак - місцем вчинення злочину незаконного полювання, та однією із кваліфікуючих ознак порушення правил охорони надр. В зв'язку з цим виникає потреба розмежувати названі склади злочинів із умисним знищенням або пошкодженням територій, взятих під охорону держави, та об'єктів природно-заповідного фонду. У складах злочинів, передбачених ч. 1 і 2 ст.252 КК, території, взяті під охорону держави, та об'єкти природно-заповідного фонду, як уже згадувалось вище, виступають предметом злочину. Розмежування здійснюється за суспільно небезпечними наслідками.

Місце вчинення злочину не може бути тотожною за змістом ознакою з просторовими характеристиками, які визначають зміст ознак суб'єктивної сторони. Обумовлено це самою суттю об'єктивних і суб'єктивних ознак складу злочину – неможливістю збігу, отождоження тих явищ, що позначаються об'єктивними та суб'єктивними ознаками. Цю неможливість В.Н.Кудрявцев пояснював так. Формування суб'єктивної сторони злочину, зокрема, цілей та мотивів злочинця відбувається на базі і в результаті впливу об'єктивних обставин. Проте ці обставини ще не становлять собою об'єктивну сторону злочину; в них закладена лише можливість майбутньої об'єктивної сторони [23, с. 19]. Наприклад, у складі злочину, закріпленому у ч.1 ст.110 КК "Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України" метою названа зміна меж території або державного кордону України. Але це не означає, що вчинення діяння на лінії державного кордону України може бути спільною ознакою наведеного складу злочину з будь-яким іншим.

Що стосується такої гіпотетичної ознаки спеціального суб'єкта, як "особа, яка знаходиться на певній території", то в подібному разі наведена чи подібна риса спеціального суб'єкта одночасно виконуватиме роль місця вчинення злочину в тому самому складі злочину.

Ще одним аспектом місця вчинення злочину як спільної ознаки складів злочинів є питання кількісної характеристики спільних ознак. Мається на увазі ситуація, коли місце вчинення злочину є єдиною спільною ознакою складів злочинів, як от заповідники або території та об'єкти природно заповідного фонду у складах незаконної порубки лісу (ст. 246 КК) та незаконного полювання (ч. 1 ст. 248 КК). Така ситуація також потребує розмежування. Але так як склади злочинів відрізняються змістом суспільно небезпечного діяння, то мисленний процес розмежування відбувається миттєво і не становить (принаймні, не повинен становити) жодних труднощів.

Також варто зазначити, що спільність змісту ознак, що відносяться до місця вчинення злочину, на відміну від, наприклад, суспільно небезпечних наслідків, не є перешкодою для того, щоб відповідні склади злочинів у одній формулі кваліфікації відображали сукупність злочинів. Такий висновок узгоджується з поняттям ідеальної сукупності злочинів та не суперечить такому принципу кримінально-правової кваліфікації, як принцип недопустимості подвійного ставлення у вину, що у кримінально-правовій літературі був описаний В.О. Навроцьким [26, с. 430]. Адже ідеальна сукупність злочинів – це вчинення однією й тією ж особою одного суспільно небезпечного діяння, яким заподіяна шкода кільком об'єктам кримінально-правової охорони. Така властивість ідеальної сукупності, як вчинення однією й тією ж особою одного діяння означає, що й місце вчинення реального злочину має бути одним і тим самим. Відповідно місце вчинення злочину, якщо воно є ознакою об'єктивної сторони складу злочину, має збігатися за змістом у складах злочинів, що входять в ідеальну сукупність.

Розглядаючи придатність місця вчинення злочину бути ознакою, за якою відрізняються склади злочинів, то найчастіше ця ознака могла б бути критерієм, що визначає спеціальний характер норми у конкуренції кримінально-правових норм як загальної і спеціальної. Адже місце вчинення злочину це частина простору. Кожен злочин вчиняється в певному визначеному просторі. А тому в тих випадках, коли місце вчинення злочину названо як ознака певного складу злочину це призводить до конкретизації частини простору. Тому місце вчинення злочину є ознакою, наявність якої призводить до розширення змісту певної кримінально-правової норми й відповідно звуження її обсягу і тим самим визначає спеціальний характер норми, за умови, що в законі є загальна норма, котра встановлює відповідальність за таке саме діяння. Прикладом, коли місце вчинення злочину є ознакою, котра визначає спеціальний характер кримінально-правової норми, є ті випадки, коли місце вчинення злочину назване як кваліфікуюча ознака. Це – житло, приміщення, інше сховище у ч. 3 ст. 185 КК "Крадіжка", ч. 3 ст. 186 КК "Грабіж", ч. 3 ст. 187 КК "Розбій".

Якщо ж загальної норми не існує, то обмеження місця вчинення злочину певними просторовими межами є однією з криміноутворюючих ознак, без якої вчинене не вважається злочином. Наприклад, митний кордон – місце вчинення злочину є одним з критеріїв криміналізації для складу контрабанди (ст. 201 КК), або державний кордон – для складу незаконного переправлення осіб через державний кордон України (ст. 332 КК). Така роль властива для більшості складів злочинів, де місце вчинення злочину назване як ознака основного складу злочину.

Склад злочину, закріплений у ч. 1 ст. 438 КК "Порушення законів та звичаїв війни" має спільні ознаки зі складом, зафіксованим у ст. 433 КК "Насильство над населенням у районі воєнних дій". Особлива складність розмежувати ці склади злочинів зумовлена збігом змісту суспільно небезпечного діяння та предмета кожного складу злочину ("розграбування національних цінностей" у ч.1 ст. 438 КК, "протизаконне відібрання майна" у ст. 433 КК). Місце вчинення кожного з порівнюваних складів злочинів виражено текстуально по різному, але сформульовані вони як оціночні поняття та ще й шляхом бланкетної форми виразу. У диспозиції ч. 1 ст. 438 КК ця ознака сформульована як "окупована територія", у ст. 433 КК – "район воєнних дій". Незважаючи на існування літератури з приводу розглядуваних складів злочинів [27], це питання залишилось не вирішеним. У науково-практичних коментарях місце вчинення розглядуваних складів злочинів визначають так: "Окупованою є територія держави, зайнята збройними силами іншої держави" [22,

с. 1216]; "Районом воєнних дій вважається частина території, на якій певні угруповання військ ведуть воєнні дії, у зв'язку з чим на цій території не діють цивільні органи державної влади, а повнота влади належить військовому командуванню" [24, с. 580]. Але з наведених визначень принципової відмінності між означуваними поняттями не вбачається. Адже окупована територія може бути одночасно і районом воєнних дій. Співвідношення диз'юнкції між цими поняттями не існує. Ознаки, відображувані аналізованими поняттями розмежувальними не є. Розглядувані норми можуть перебувати в конкуренції кількох спеціальних норм між собою. Доцільність диференціації кримінальної відповідальності за розглянутими ознаками викликає сумнів, але це питання знаходиться за межами теми даного дослідження.

Місце вчинення злочину не може бути додатковою ознакою складеного складу злочину, а тому ця ознака не може бути такою, що визначає норму про ціле порівняно з нормою про частину. Це обумовлено об'єктивними властивостями того явища реальної дійсності, яке позначене поняттям "місце вчинення злочину" в конкретному складі злочину, і самою суттю розглядуваної ознаки складу злочину, а також такого явища як складений склад злочину.

Така ознака, як місце вчинення конкретного злочину, не може бути несумісною за змістом із загальним поняттям місця вчинення злочину. Тому вона може бути розмежувальною ознакою і визначати суміжність складів злочинів лише в тому випадку, коли місце вчинення як ознаку одного складу злочину і таку саму ознаку іншого складу злочину можливо позначити поняттями, що перебувають одне з одним у співвідношенні диз'юнкції. Таке співвідношення можливе лише в тому випадку, коли кожна з відповідних ознак у своєму складі злочину конкретизують, визначають особливості однієї й тієї ж якості місця вчинення злочину (статусної, географічної тощо). Так, диспозиція ст. 246 КК "Незаконна порубка лісу" містить два суміжних складу злочину. Розмежувальною ознакою між ними є місце вчинення злочину. Для незаконної порубки дерев і чагарників, котра є злочинною за умови заподіяння значної шкоди, це неназвана негативна ознака – вчинення в лісах, захисних та інших лісових насадженнях, що не мають статусу заповідників або територій та об'єктів природно-заповідного фонду або інших особливо охоронюваних лісів. Для незаконної порубки дерев і чагарників, для визнання злочинною якої не потрібно виявляти факт настання і розмір суспільно небезпечних наслідків, властивим є вчинення її в лісах, що такий статус мають. Схожа ситуація має місце і у диспозиції ч. 1 ст. 248 КК "Незаконне полювання". Але тут місце вчинення злочину є не єдиною, а однією з кількох альтернативних розмежувальних ознак.

Ще одним з не багатьох виявлених у Особливій частині КК України прикладом, коли поняття, що позначає місце вчинення одного складу злочину, перебуває у співвідношенні диз'юнкції із поняттям, що позначає місце вчинення іншого злочину, й відповідні складу злочинів є суміжними, є співвідношення таких складів злочинів, як "Найманство" (ч. 2 ст. 447 КК) і "Дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади" (ч. 1 ст. 109 КК). Злочин, передбачений ч. 2 ст. 447 КК вчиняється за межами України. Місцем вчинення злочину, передбаченого ч. 1 ст. 109 КК є територія України.

Варто зауважити, що якщо, крім місця вчинення злочину розмежувальною ознакою певних складів злочинів є і суспільно небезпечне діяння, то роль місця вчинення злочину, як розмежувальної ознаки, є вторинною.

Обґрунтовані вище підходи застосовні й щодо функцій розглядуваної ознаки складу злочину у відмежуванні складів злочинів від складів адміністративних правопорушень.

Так, місце вчинення злочину є спільною ознакою певних складу злочину і складу адміністративного правопорушення. Ця обставина вкупі зі збігом змісту суспільно небезпечного діяння відповідно складу злочину і складу адміністративного правопорушення спричиняє колізію між правовими нормами. Наприклад, продовжує зберігатися колізія між ч. 4 ст. 197¹ КК “Самовільне зайняття земельної ділянки та самовільне будівництво” та ч.1 ст. 57 КпАП “Порушення вимог щодо охорони надр”. Колізія в тому, що діяння, котре полягає у самовільному будівництві будівель або споруд на самовільно зайнятій земельній ділянці у ч. 4 ст. 197¹ КК названо злочином, а у ч. 1 ст. 57 КпАП діяння, котре має такий самий зміст "самовільна забудова площ залягання корисних копалин" – адміністративним правопорушенням. Якщо ж у ч. 1 ст. 57 КпАП мається на увазі, що ця самовільна забудова площ залягання корисних копалин здійснюється на земельних ділянках, наданих особі у користування, то про це нічого не сказано у самій диспозиції ч. 1 ст. 57 КпАП.

Виходячи з тих самих засад, на яких ґрунтувалося дослідження можливих функцій місця вчинення злочину в розмежуванні складів злочинів, можна обґрунтувати й рідкісну можливість, коли місце вчинення діяння може бути критерієм відмежування певного складу злочину і адміністративного правопорушення, що має з цим складом злочину спільні ознаки. Аналізуючи проблеми відмежування конкретних складів злочинів від складів адміністративних правопорушень автори наводять приклади, коли за місцем вчинення можна відмежувати, наприклад, ч. 2 ст. 87 КпАП РФ та ч. 2 ст. 256 КК РФ "Незаконне добування водних тварин і рослин". Ст. 87 КпАП РФ поширюється лише на територію Росії, включаючи територіальне море. Місцем же вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 256 КК РФ, є відкрите море і заборонні зони [28, с. 422].

Таким чином, потрібно розрізняти місце вчинення злочину як невід’ємну властивість кожного реально вчиненого злочину і місце вчинення злочину як ознаку складу злочину.

Така ознака об’єктивної сторони як місце вчинення злочину придатна виконувати роль спільних, спеціальних, додаткових та розмежувальних ознак складів злочинів.

Якщо розвиток суспільних відносин приведе до необхідності диференціювати кримінальну чи юридичну відповідальність за місцем вчинення злочину, то доцільність місця вчинення злочину, як ознаки, за якою відрізняються склади злочинів, зводиться лише щодо територій з особливо охоронюваним статусом.

Викладені у цій статті загальні засади, які стосуються поняття місця вчинення злочину та його значення у розмежуванні складів злочинів та відмежуванні їх від складів інших правопорушень можуть бути враховані у вирішенні цих питань щодо конкретних складів злочинів, ознаки яких мають просторові характеристики та у законотворчій практиці.

1. Малинин В.Б., Парфенов А.Ф. Объективная сторона преступления / В.Б. Малинин, А.Ф. Парфенов. – СПб, Изд-во Юридического института (Санкт-Петербург), 2004. – 301 с.
2. Юртаева К.В. Місце скоєння злочинів міжнародного характеру: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. / Ксенія Володимирівна Юртаева. – Київ: Державний науково-дослідний інститут МВС України, 2010. – 21 с.

3. Кримінальне право України: бібліографія 1991-2005 / укладачі М.В. Галабала, В.О. Навроцький, С.В. Хилюк. – К.: Алеута, КНТ, Центр учбової літератури, 2008. – 536 с.
4. Довідник про автореферати виконаних в Україні за 1991-2008 роки дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора і кандидата юридичних наук / укладачі В.К. Гришук, Б.О. Кириш, О.Ф. Пасека. – Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. – 472 с.
5. Комаха В.А. К вопросу о понятии "места преступления" и его соотношении с "местом совершения преступления" и "местом происшествия" // Актуальні проблеми держави та права. – Одеса: Одеська національна юридична академія, 1996. – Вип.3. – С. 230–235.
6. Кримінальне право України. Загальна частина / [Г.В. Андрусів, П.П. Андрушко, В.О. Беньківський та інші]; за ред. проф. П.С. Матишевського, доцентів П.П. Андрушка, С.Д. Шапченка. – Київ: Юрінком Інтер, 1997. – 506 с.
7. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / [Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, Л.М. Кривоченко та інші]; за ред. проф. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 3-є вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 496 с.
8. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / [Ю.В. Александров, В.І. Антипов, О.О. Дудоров та інші]; за ред. М.І. Мельника, В.А. Климента; вид. 4-те переробл та допов. – К.: Атіка, 2008 – 376 с.
9. Благов Е.В. Применение уголовного права (теория и практика). – СПб.: Юридический центр Пресс. – 2004. – 505 с.
10. Скворцова О.В. Кримінально-правова характеристика незаконної порубки лісу за кримінальним законодавством України (на підставі матеріалів практики автономної республіки Крим): автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. / Ольга Володимирівна Скворцова. – Одеса: Одеська національна юридична академія, 2007. – 18 с.
11. Уголовное право Украинской ССР на современном этапе. Часть Общая / [Ф.Г. Бурчак, И.П. Лановенко, А.М. Яковлев и др.]; отв. ред. Ф.Г. Бурчак. Киев: "Наукова думка", 1985. – 447 с.
12. Присяжний В.М. Кримінальна відповідальність за забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів: автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. / Володимир Михайлович Присяжний. – Київ: Київський національний університет внутрішніх справ, 2006. – 20 с.
13. Балобанов О.О. Відповідальність за правопорушення, які пов'язані з ненаданням допомоги на морі (кримінально-правові аспекти) / Олександр Олегович Балобанов. – Київ: Українська академія внутрішніх справ, 1996. – 26 с.
14. Акоев К.Л. Место совершения преступления и его уголовно-правовое значение: автореферат дисс. на соискание научн. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / К.Л. Акоев. – М., 1989. – 24 с.
15. Поддубный А.А. Определение места совершения преступления при квалификации преступления / А.А. Поддубный // Российский следователь. – 2001. – №3.
16. Курс уголовного права. Общая часть. Том 1: Учение о преступлении. Учебник для вузов / [Г.Н. Борзенков, В.С. Комиссаров, Н.Е. Крылова и др.]; под ред. д.ю.н., проф. Н.Ф. Кузнецовой, к.ю.н., доц. И.М. Тяжковой. – М.: ЗЕРЦАЛО, 1999. – 592 с.
17. Уголовное право. Общая часть: учебник / [Н.А. Бабий, А.В. Барков, И.О. Грунтов и др.]; под. ред. В.М. Хомича. – Мн.: Тесей, 2002. – 496 с.
18. Уголовное право России: учебник для вузов. В 2-х томах. Т.1. Общая часть / [А.Э. Жалинский, А.Н. Игнатов, Т.А. Костарева]; отв. ред. и руков. авт. коллектива А.Н. Игнатов, Ю.А. Красиков. – М.: Норма – Инфра-М, 1998. – 639 с.

19. Сучасна українська літературна мова / [М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я. Грипас та інші]; за ред. М.Я. Плющ. – Київ: Вища школа, 1994. – 414 с.
20. Борисов В.И. Квалификация преступных нарушений правил безопасности социалистического производства / В.И. Борисов. – Киев: УМК ВО, 1988. – 60 с.
21. Борисов В.И. Злочини проти безпеки виробництва: поняття та види. Кримінальна відповідальність за порушення правил ядерної або радіаційної безпеки / В.И. Борисов, О.О. Пашенко. – Харків: Видавець СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2006. – 224 с.
22. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [А.М. Бойко, В.К. Гришук, Л.П. Брич та інші]; за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 7-ме вид. переробл. та допов. – К.: Юридична думка, 2010. – 1288 с.
23. Кудрявцев В.Н. Объективная сторона преступления. – М.: Госюриздат, 1960. – 244 с.
24. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: у 2-х т. – Т.2 / [П.П. Андрушко, Т.М. Арсенюк, О.Ф. Бантишев та інші]; за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – 3-тє вид. переробл. та допов. – К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. – 624 с.
25. Латинские юридические изречения / [Автор-составитель проф. Е.И.Темнов]. Москва: Экзамен. – 2003. – 384 с. – С. 113.
26. Навроцький В.О. Теоретичні проблеми кримінально-правової кваліфікації / В.О. Навроцький. – Київ: Атіка, 1999. – 464 с.
27. Базов В.П. Кримінальна відповідальність за порушення законів і звичаїв війни (аналіз складу злочину): автореферат дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. / Віктор Петрович Базов. – Харків: Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, 2009. – 21 с.
28. Надточий Ю.В. Проблемы отграничения преступлений, посягающих на морскую природную среду, от административных проступков // Соотношение преступлений и иных правонарушений: современные проблемы. Материалы IV Международной научно-практической конференции, посвященной 250-летию образования Московского государственного университета им. М.В.Ломоносова и состоявшейся на юрид. фак. МГУ им. М.В.Ломоносова 27-28 мая 2004 г. – М.: ЛексЭст, 2005. – С.421-424.

МЕСТО СОВЕРШЕНИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЯ И ЕГО ЗНАЧЕНИЕ В РАЗГРАНИЧЕНИИ СОСТАВОВ ПРЕСТУПЛЕНИЙ И ОТГРАНИЧЕНИИ ИХ ОТ СОСТАВОВ ИНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ

Л. Брич

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, 79000 Львів, Україна*

Предложена дефиниция места совершения преступления как признака объективной стороны состава преступления. Выделены особенности, отличающие понятие "место совершения преступления" от понятий, отображающих иные признаки состава преступления. Показаны функции, которые присущи этому признаку состава преступления в процессе разграничения составов преступлений и отграничении их от административных правонарушений.

Ключевые слова: место совершения преступления, состав преступления, разграничение составов преступлений, отграничение составов преступлений от составов административных правонарушений.

**CRIME SCENE AND ITS IMPORTANCE IN DELINEATION
OF BODIES OF CRIMES AND THEIR DELIMITATION
FROM BODIES OF OTHER OFFENCES**

L. Brych

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska Str. 1, UA – 79000 Lviv, Ukraine*

The author presents the definition of "a crime scene" as an element of the objective side of a crime. A stress is made on the peculiarities that differ the notion "crime scene" from other notions that characterize other elements of a crime body. Functions, peculiar to this element of a crime body in the process of bodies of crimes delineation and their delimitation from administrative infractions, are demonstrated.

Key words: crime scene, body of a crime, delineation of crimes bodies, delimitation of crimes bodies from other offences bodies.

Стаття надійшла до редколегії 09.09.2010

Прийнята до друку 28.10.2010